

SZEKERES ANDRÁS

Mikrotörténészek és az antropológia: egy diszciplínák közötti transzfer mibenléte

A társadalomtudományokban minden elméleti konstrukció a tárgy egy meghatározott objektivációs princípiumán alapul, amely végigkíséri és biztosítja a konceptualizálás folyamatát. Mármost felmerül a kérdés, mi történik akkor, ha egy adott – nevezzük így – „tárgyrendszerre” beélesített elméleti építmény, amilyen például az antropológia, illetve annak meghatározott konstrukciói egy előre objektivált, és ennek következtében másképpen konceptualizált diszciplína – mondjuk a történettudomány – keretén belül kezd el működni?

Hogy kérdésünk ne maradjon retorikai, egy kölcsönzési folyamat elemzésével kísérletet teszünk közelebből is szemügyre venni az oly sokat emlegetett „interdiszciplinaritás” konkrét megvalósulását. Erre igencsak alkalmasnak látszik a mikrotörténelem és az antropológia között kialakult, feszültségektől sem mentes kapcsolat. Hiszen a mikrotörténelem olasz művelői harminc éve hangoztatják, hogy az ilyen jellegű kölcsönzéseknek akkor sem szabad alá-fölérendelési képzeteknek engedelmeskedniük, ha a befogadó tudomány éppen a történelem. Botorság a történettudományt olyan szereposztásba kényszeríteni, ahol az egyéb tudományterületeken kimunkált teóriák pusztá alkalmazásának nem túlságosan hálás alakítása jutna neki. A történettudomány igenis képes arra, hogy elméletekkel álljon elő a társadalmi világ működését illetően: végleg meg kell szabadulni attól az elképzeléstől, hogy csak passzív tesztelésre alkalmas.¹ A kölcsönzési folyamatok megvilágítására azért is égető szükség volna, mert az utóbbi évtizedekben – ahogy egyre többször kerül szóba a tudományterületeket elválasztó falak lebontása – olyan furcsábbnál furcsább hibridek alakultak ki, amelyek számtalan tisztázatlan szemléleti kérdést hordoznak magukban. A magam részéről szívesebben beszélek „diszciplínaris transzferről”, semmint „interdiszciplinaritásról”, két okból is. Egyrészt az interdiszciplinaritás igen gyengén kidolgozott fogalmát az a hallgatólagos feltevés terheli, amely szerint a humántudományoknak a modernításban sajnálatosan fragmentálódott diskurzusát újból egységbe lehetne gyúrni, visszatérve ezzel egy már-már mítikus „aranykorhoz”. Másrészt vélekedésünk szerint a bármilyen szempontból is „köztes” kutatások éppen előfeltevéseik természetét, gyakorlatilag nehezen összeegyeztethető szemléleti alapjaikat illetően hagyják bizonytalanságban mind a tudományos közösséget, mind a társadalomtudományok közönségét.

Éppen ezért érdemes úgy tekinteni a diszciplínák között zajló cserékre, mint szervezett tudásterületek (egy tudásterület elméleti és gyakorlati szabályok együttese, amely lehetővé teszi művelői között a tapasztalatok és ismeretek kommunikálását) közötti, tudástörédekeket, gyakorlati eljárásokat, interpretációs sémákat „átemelő” folyamatra, amely során az importált elem éppen a befogadó diszciplína sajátos struktúrájából következő transzformáción megy keresztül. Hiszen egy adott diszciplína nem egyszerűen olyan kijelentések összessége, amelyeket a valóság meghatározott szelete tekintetében egyetértésben igaznak fogad el egy társadalom; hanem éppen az emígy kihasított szelet követeli meg, hogy vál-

¹ Vö. Levi, Giovanni: Herméneutique et rationalité. In: Philosophie et histoire, Centre Georges Pompidou, 1987. (a továbbiakban: Levi 1987.)

tozó mértékben kimunkált szemléleti tartalom is kapcsolódjék hozzá. Az átvett elemek szerepe kettős: egyrészt felforgatják a diszciplína keretén belül rögzült, rutinizálódott értelmező gyakorlatot oly módon, hogy korábban ismeretlen, éppen ezért jelentés nélküli fragmentumot vagy elméletet telepítenek meg; másrészt korábban már esetleg gyakorolt, de nem kellőképpen elfogadott, alacsony presztízsű álláspontot legitimálnak. Az újítás fogadtatása mindig a befogadó diszciplináris környezet aktuális helyzetétől függ: ha olyan időszakban érkeznek impulzusok, mikor úgymond „bizalmi válság” tapasztalható a tudományterület bevett gyakorlataival szemben, igen nagy az esély a tartós jelenletre. Az is teljesen világos, hogy a kölcsönzések esetében mindig parciális értelmezések hasznosításáról van szó – vagyis soha nem találkozunk teljes elméleti építmények átvételével.² A fentebbiekből következik tehát, hogy a diszciplínák közötti kölcsönzéssel kapcsolatos valódi historiográfiai kérdés, vélekedésünk szerint, nem úgy hangzik, hogy amennyiben a történelem – például – a tudattalan tanulmányozásával foglalatoskodik, akkor ezt az antropológia hatására teszi-e, sokkal inkább az, hogy a tudattalan antropológiai és történeti tanulmányozása miben különbözik egymástól.

A két tudomány, történelem és antropológia viszonyáról az utóbbi idestova harminc esztendőben számtalan jelentős elemzés született (vélekedésem szerint ezek között Torre erősen szövegorientált értelmezése historiográfiai szempontból a legjobbak között van). Szó sincs tehát arról, hogy én magam egy újabbat kínáljak az olvasónak a következő oldalakon. Jóval szerényebb célokat tűz maga elé e dolgozat: e hosszú (és minden bizonnyal még sokáig élénk) párbeszéd egyetlen pillanatát szeretné vizsgálni.

Hadd kezdjem egy terminológiai jellegű kérdéssel. Sherry B. Ortner jó másfél évtizede még úgy vélte, hogy a történelem és az antropológia közötti közeledés „még túlságosan tág és körvonalazatlan. Inkább elfedi, mint feltárja a fontos distinkciókat. Amennyiben a történelmet mindenféle antropológiai munkába belekeverik, az inkább a területek ál-egyesülését jelenti, melyben a legmélyebb problémák elsikkadnak.”³ Megítélésem szerint a helyzet azóta sem sokat változott, és a *történeti antropológia* nagy tekintélynek örvendő fogalma továbbra is könnyű menedékkül szolgál alternatív történeti kutatások nevesítéséhez. A mikrotörténelem esetében azonban nem érdemes megspórolni a fogalmi tisztaságot.

Két-három évvel ezelőtt úgy tűnhetett, a magyar történetírás olyan sajátos, voltaképp szerencsés helyzetbe kerül, hogy – a mikrotörténelem recepciójában tapasztalható megkérdőjelezhetőség mintegy erősné alakítva át – a koherens értelmezés esélyeit jócskán erősítő időbeli távolságnak köszönhetően, az eredeti szövegeket erősen „megolvasva”, elkerülheti a későbbiekben rendre természetlennek bizonyuló félreértéseket. (Különösebben erős elméleti bázissal rendelkező történetírói hagyomány ellenállása sem torzította volna el a megértést, mint például a francia esetben.) Sajnos nem ennek lehetünk tanúi: a megnevezés meglátásom szerint máris inflálódott, áldozatául esett annak a fogalmi éhségnek, amely minden „vad befogadást” velejárója. Igen széles ismeretekkel alátámasztott írások nem törekednek az álláspontokban megnyilvánuló finomabb különbségek feltárására. Szíjártó István például megelégszik azzal, hogy egészen más elméleti háttérrel rendelkező és eltérő nemzeti történetírási hagyományokból érkező szerzőket e fogalom alá rendeljen.⁴ Amikor

² Lepetit, Bernard: Certains problèmes généraux des méthodes interdisciplinaires. *Rivista di storia della storiografia moderna*, 1993. 1–2. szám. 207–216.

³ Ortner, S. B.: Az antropológia elmélete a hatvanas évektől. In: *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Szerkesztette: Hofer Tamás, Niedermüller Péter. Budapest, 1988.

⁴ Szíjártó M. István: Történelmi antropológia és mikrotörténelem. Az új társadalomtörténet, BUKSZ, 2000. Nyár, 151–161. Mindenképpen szükségesnek tartom szövegezni, hogy a geertzizmus veszélyeire természetesen nem Ginzburg, hanem Levi hívta fel a figyelmet: *I pericoli del geertzismo* című cikke a *Quaderni storici* 58-as számában (1985. 269–277.) jelent meg. Levi azon-

történeti antropológiáról, új narratív történetírásról és mikrotörténelemről beszél, az elemző számára – ezt maga hangsúlyozza – szinonim fogalmakról van szó. Az ilyesfajta olvasatok megértésbeli hozadékát legalábbis kétségesnek tartom; másrészt könnyen keltik azt a benyomást az elmélet területén esetleg „lusta” történészben, hogy egy csapásra egy nemzetközileg ismert – és többnyire elismert – irányzat művelőjének szegődött. Ebben a tekintetben fogalmi tisztázásra a nemrégiben megjelent *Történeti antropológia* kötet sem törekszik.⁵

Ezzel ellentétben eredeti olasz környezetében a mikrotörténelem számos (szoros olvasatokkal szétválasztható és azonosítható) elméleti állásfoglalás és az itáliai historiográfiai hagyomány eredőjeként elének kerül elméleti konfiguráció volt, amely sajátos kapcsolatot tartott fenn a társadalomtudományokat akkoriban jellemző konstellációval, illetve magával a politikával és az éppen aktuális társadalmi – kulturális összetevőkkel. Az alábbiakban igyekszem a „mikrotörténelem” kifejezést elsődleges értelmében használni.

Peter Burke a történettudomány antropológiai fordulatát értelmezve arra a megállapításra jut,⁶ hogy e folyamat több tényező összjátékának következménye. Említi a „másság” felbukkanását a kulturális történetírás horizontján (amely harcba ereszkedett a nyugati világot régóta jellemző etnocentrizmussal), illetve a társadalomtörténeten belül zajló változásokat: terjednek a jelentős mélyfúrásokat végző, kis közösségek tanulmányozására összpontosító kutatások. A korábbi modellekkel az a probléma, jegyzi meg Burke, hogy homogenizáló olvasatot adtak a társadalmi világról: eltűntették a helyi változatokat, és egyáltalán nem közvetítették, semmilyen formában, a társadalmi változás individuális tapasztalatát. Burke „makro-olvasatának” – noha jellegéből következően elnagyolt – megállapításával egyetérthetünk. A fentebb feltett kérdés azonban arra indít, hogy sűrűbb szövésű hálón „eresszük át” ezt az anyagot: fennakadó darabkákból hátha érdekes történet áll össze. Azt gondolom, hogy a vizsgált esetben legalább ennyire egy sajátosabb, a történeti kutatás napi gyakorlatában gyökerező problémáról van szó. Nem szabad megfedkezelnünk arról, hogy a később *mikrotörténészekként* számon tartott kutatók (a „négyek bandája”, Ginzburg kivételével) szigorúan kvantitatív történetíróként indultak. Mindenekelőtt tehát a gazdaságtörténetre és a történeti demográfiára kell utalnom, illetve ezeknek a hetvenes éveket jellemző tájképére. A problematika a maga teljességében akkor bontakozhat ki előttünk, ha a *Quaderni storici* történetében egyik legfontosabb monografikus számhoz fordulunk. Ez pedig a *Famiglia e comunità* (Közösség és család) című szám.⁷ Az itt sorakozó cikkeket olvasva világossá válik, hogy a szűkebb megismerésbeli kérdés, amely az antropológia felé irányítja a csoport figyelmét, a történeti demográfiától érkezik. Vegyük szemügyre egy kicsit közelebbről, hogyan is működött ez ekkoriban!

ban igen érzékenyen tesz különbséget az antropológus Geertz és történész követői között: mindezekelőtt Robert Darnton átemeléseit teszi kritika tárgyává.

⁵ Történeti antropológia. Szerkesztette: Sebők Marcel. Budapest, Replika könyvek, 2000. (a továbbiakban: Sebők)

⁶ Burke, Peter: *Historians, Anthropologists, and Symbols*. In: *Culture Through Time. Anthropological Approaches*. Oknuki-Tierney, E. (Ed.) Stanford University Press, 1990. 268–283.

⁷ „Famiglia e comunità”, *Quaderni storici*, 1976. No. 33. Nem szeretném azt a benyomást kelteni, mintha az antropológia csupán ezen az egy ponton jelentkezett volna: könnyen megjelölhetnénk másik három területet is, ahol döntő hatást gyakorolt a mikrotörténelem alakulására, így például a helytörténet, az oral history és a gazdasági antropológia említendő. Természetesen e hatások nemigen választhatók szét – én is csak az elemzés szükségleteit szem előtt tartva izolálom őket. Nyilvánvaló például, hogy amikor a nem teljesen merkantilizált társadalmakról van szó, Polányi hatás-történetéhez kellene nyúlnunk, és így tovább. E pillanat azonban olyan jelentős, hogy mindenképpen érdemesnek látszott kiemelten foglalkozni vele.

A francia történeti demográfiai iskola⁸ – módszereinek, kérdéseinek kikristályosodása, tehát nagyjából az 1950-es évek végétől, az 1960-as évek elejétől fogva – egy kiaknázandó forráscsoport (az egyházi anyakönyvek – *registres paroissiaux*), egy szabályaiban pontosan kialakított munkamódszer (a családrekonstrukció) és egy pertinensnek elfogadott lépték (maga az egyházköztség) hármasságán nyugodott. Ez a meghatározás hosszú időre rögzítette a kutatás fogalmi kereteit; sajátos struktúrájával, könnyen elsajátítható módszereivel is hozzájárult ennek perpetuálásához. E ma már nyugodtan hagyományosnak nevezhető formájában a történeti demográfia megfelelt a francia kvantitatív történettudomány igényeinek, amennyiben kitűnő eszköznek tűnt arra, hogy az ancien régime társadalmi-gazdasági modelljét kutathatóvá tegye; talán még azt is kijelenthetjük, hogy éppen a demográfia volt az egyik olyan terület, amely a leginkább szolid alapokkal szolgált ehhez, mivel pontosan illeszkedett a mindenekelőtt gazdasági struktúrák tanulmányozásának Labrousse által kialakított kereteibe.⁹ Meghatározott irányba terelte a mentalitástörténet akkor már két évtizedes – ám elméletileg soha ki nem bontott – programját, sőt Ariès vélekedése szerint éppen a történeti demográfia szabadította meg a mentalitástörténetet a korábban ezt jellemző „anekdotikus impresszionizmustól”, statisztikai dokumentációs bázist nyújtva számára.¹⁰

Burguière – komoly és roppant konzervatív (ön)értelmezője az *Annales* hagyományának – egyenesen amellet érvel a korai *Annales* és az antropológia közötti kapcsolatot boncolgató írásában, hogy a történeti antropológia hetvenes években tapasztalható tényerése maga is annak tudható be, legalábbis részben, hogy a kvantitatív történetírás negyedszázados háborítatlan tevékenysége során igen tekintélyes mennyiségű felállított, de értelmezetlen „regularitással” (mindenekelőtt árgörbékkel) látta el a társadalomtörténet-írást. Kétségtelen, hogy az ancien régime Franciaországaról közel háromezer, a történészek által felállított időbeli sorozat áll rendelkezésünkre,¹¹ az is igaz továbbá, hogy a család antropológiája a történeti demográfia mentén bukkant fel Franciaországban. A hetvenes éveket követően valóban történtek kísérletek arra, hogy tapasztalható demográfiai viselkedéseket mentalitásbeli változásokhoz kössenek.¹² Nyilvánvalóan ilyenek tekinthető például a szexuális viselkedéssel kapcsolatos kutatások felfutása¹³. Ám ha azt az állítást tesszük, hogy

⁸ A francia történeti demográfia alakulástörténetének magyar nyelven legjobb összefoglalását adja Óri Péter: Paradigmaváltás a francia történeti demográfiában? Demográfia, 1998. 4. szám. 414–455. (a továbbiakban: Óri)

⁹ A Labrousse-féle történeti magyarázati modell felépítését illetően nem szándékozom részletekbe bocsátkozni: elég azt hangsúlyozni, hogy a módszer a megfigyelhető jelenségek, az adott társadalmi időpillanat dekomponálásán, tényezőkre bontásán alapszik, amelyeket a kutató immár azonosítva, igyekezett újból összeállítani. Az elemző tevékenység során alapvetően három időszak köztötte le a történészek figyelmét: a rövid időtartam (például az árak szezonális mozgása), egy-egy konjunktúra időtartama (a különböző, változó hosszúságú gazdasági ciklusok), és az akár több évszázadot is átölélő hosszú időtartam. Vö. Braudel, Fernand: Történelem és társadalomtudományok: a hosszú időtartam. Századok, 1972. 5–6. szám. A kérdéssel az időkezelés szempontjából korábban foglalkoztam. Vö. Szekeres András: Az idő urai? Történészek és időstruktúrák. In: A megfoghatatlan idő. Szerkesztette: Fejős Zoltán. Budapest, 2000.

¹⁰ Ariès, Philippe: L'histoire des mentalités. In: La Nouvelle Histoire. Szerkesztette: LeGoff, J. – Chartier, R. – Revel, J. Paris, 1978. (a továbbiakban: LeGoff – Chartier – Revel); nyilvánvaló, hogy nem annyira a mentalitástörténet febvre-i képéről van szó, inkább a Bloch-féléről.

¹¹ Grenier, Jean-Yves: Séries économiques françaises (XVIe–XVIIIe siècles). Paris, 1985.

¹² Burguière, André: L'aventure des Annales: histoire et ethnologie. Hésiode. Cahiers d'ethnologie méditerranéenne, 1991. 59–72. Vö. továbbá Burguière, André: La démographie. LeGoff, Nora: Faire de l'histoire. II. Nouvelles approches. Paris, Gallimard, 1974. A hetvenes években beköszöntő fordulatról és általában a francia történeti demográfiáról Óri Péter idézett művét.

¹³ Többek között Flandrin, J.-L.: Contraception, mariage et relations amoureuses dans l'Occident chrétien. Annales E. S. C. 1969.; Flandrin, J.-L.: Mariage tardif et vie sexuelle. Annales E. S. C.

a mikrotörténészek a történeti demográfiai kutatások eredményeképpen elének kerülő, ancien régime-korabeli demográfiai viselkedések antropológiai igazolására tesznek kísérletet – vagyis a biológikum és a társadalmi szférája között fennálló kapcsolat természetére szeretnének rávilágítani –, ezzel mégsem csatlakozunk maradéktalanul Burguière értelmezéséhez. Az „igazoló munka” azonban mind előföltevéseiben, mind perspektívájában elszakadt a történeti demográfia programjától. Egészen a hetvenes évek közepéig ugyanis nem nagyon voltak olyan jellegű kutatások, amelyek azon hipotézis mentén szerveződtek volna, hogy az ilyesfajta viselkedésekben tapasztalható különbségek nem csupán az eltérő gazdasági viszonyokra vezethetők vissza, hanem szoros kapcsolatot mutatnak a társadalmi viszonyokban testet öltő sajátos, individuális, családi, esetleg csoporthelyzetekkel.¹⁴

Franciaországban egészen más kérdések mentén bonyolódott az antropológiával folytatott párbeszéd. Rögvest szembeötlő ez, ha egymás mellé helyezzük az *Annales* 1972-es családnak szentelt számát¹⁵ és a *Quaderni storici* már említett, családdal foglalkozó számát. Árulkodók a prioritások: az *Annales* történészei a háztartásszerkezetek és az öröklési rendszerek régiók szerinti feltérképezését igyekeztek elvégezni, és hosszú adatsorok korrelációjának hipotézisét bizonyítani. Ezzel szemben a mikrotörténészek a család közösségen belüli társadalomszervező képességeit állították a középpontba. Ahol nem volt élő és erős kvantitatív történetírói hagyomány, ott a történeti antropológia behatolását éppen az jellemzi elsősorban, hogy érvénytelenítette a történeti demográfiai kutatások francia modelljéhez logikájában kapcsolódó egyoldalú értelmezéseket.

Burguière elemzése azért tetszhet reduktívnek, mert az általa ilyenformán „védelmezett” tudományos programban – és ez teljes mértékig kibontható az előfeltevések rendszeréből, amely felsejlik a francia történeti demográfiai iskola mögött – egyáltalán nem volt kódolva az antropológia felbukkanása. Az ilyen jellegű, tudományágak közötti cserét *externálisnak* nevezhetjük: nem történik más, mint szélesedik a befogadó tudomány területe anélkül, hogy komolyabb szerkezeti változásokon menne keresztül. A korszakos *Nouvelle Histoire* kötetben Burguière történeti antropológiával foglalkozó tanulmánya jószerivel téma gyűjtemény: táplálkozástörténet, a test története, epidemológia, a szexuális viselkedés története.¹⁶ Noha valóban impozáns a kvantitatív történetírás harminc évének termése, a történeti antropológia nem ilyen bázissal dolgozik. A szerző implicite olyan kérdezőmódot tulajdonít az antropológiának, amely alól időközben kicsúszott a talaj: mire a kutatók eljutnának a sorozatok értelmezéséhez, lezajlott a sokat emlegetett interpretatív fordulat, s ennek köszönhetően olyan kultúra-értelmezések kerültek a történészek kezébe, amelyek alaposan felborították az *Annales* alcímében is oly szépen visszhangzó alapállást: *Économies – sociétés – civilisations*.

1972.; Flandrin, J.-L.: Les amours paysannes. Amour et sexualité dans les campagnes de l'ancien France. Gallimard, Paris, 1975.; Chaunu, P.: Malthusianisme démographique et malthusianisme économique. *Annales E. S. C.* 1972.; Depauw, J.: Amour légitime et la société à Nantes. *Annales E. S. C.* 1972.; Roissaud, J.: Prostitution, jeunesse et société dans les villes du Sud-Est au Xve siècle. *Annales E. S. C.* 1976.

¹⁴ Érdekes például az a cikk, amely éppen a fentebbi megfontolások mentén arra vállalkozik, hogy a személyes viszonyok hálózatának magyarázó erejét fedje fel egy piemonti faluban, Bassignanában tapasztalható demográfiai viselkedésekkel kapcsolatban a 18. században. Vö. Bigi, Patrizia – Ronchi, Anna – Zambruno, Elisabetta: Demografia differenziale di un villaggio alessandrino: dall'analisi quantitativa alle storie di famiglia. *Quaderni storici*, 1981. No. 46. 11–60.

¹⁵ *Annales E. S. C.* 1972. No. 4–5. olyan szerzőkkel, mint Duby, Le Roy Ladurie, Laslett, Bourdieu. Burguière, Gouesse, Depauw.

¹⁶ Burguière, André: L'anthropologie historique. In: Le Goff – Chartier – Revel idézett műve; magyar nyelven Burguière, André: Történeti antropológia. In: Sebők 49–73.

Mi is volt a konkrét probléma? Metodológiai szinten *M. Fleury* és *L. Henry* kézikönyve és modellként is szolgáló monográfiája¹⁷ óta az alakulások lényegében az ellenőrzés finomítására és az adatok (országos szintű) felhalmozására és korrekciójára szorítkoztak. Pedig az eljárás egy jelentős következményekkel járó módszertani hiányosságot rejt annak köszönhetően, hogy kialakítása idején mire is szándékozták használni: ez pedig a „természetes termékenység” – azóta igen sokszor kritizált fogalom, amely voltaképpen a modern értelemben vett születésszabályozás előtti korszakot jellemezné – mérhetővé tétele volt. A ránk maradt történeti dokumentáció adatokká alakítása során, a módszernek megfelelően, minden egyes cédulát önálló statisztikai egységként kezelnek, s ezzel eltekintenek attól, hogy a családi cédulák között felállítható kapcsolatot tekintetbe vegyék (sem a családcsoportok, sem ezeken belül a generációk nem vehető figyelembe; mellőzték többek között a kereszt-szülők nevének feldolgozását). Nincs is ezen mit csodálkozni: demográfiai arányszámok kalkulálására használták fel a cédulákat, nevekre nem volt szükség. A kialakított családi cédulákra csak „közbeeső állomásként” tekintett Henry és mindazok, akik módszerét alkalmazták; kizárólag sorozatokat akartak felállítani. Az adatok meghatározott feldolgozásával egyrésztől nagymértékű megismerésbeli nyereségre tettek szert, ugyanazzal a mozdulattal a történeti anyagból nagy mennyiségű információt el is távolítottak. És, mint látni fogjuk, éppen ezzel kapcsolatban tesznek megjegyzéseket a mikrotörténetek.

A hetvenes évek közepén természetesen nem a francia az egyedüli rendelkezésre álló történeti demográfiai modell. A személyes életpálya kacskaringói¹⁸ következtében az angolszász, brit családtörténeti kutatások talán még fontosabb beszélgetőpartnert jelentenek a mikrotörténetek számára. Mikor Peter Laslett és a körülötte szerveződő cambridge-i csoport kidolgozta azt a háztartástipológiát, amely a későbbi kutatások keretként szolgált, akkor a családot „hangsúlyozottan nem a néprajzi értelemben vett rokonsági csoportként” kezelték.¹⁹ E választás azonban messze ható következményekkel jár. A módszertani szűkségszerűség az egész elméleti bázist átalakítja: világosan látható, hogy a háttérbe tolt problémával – a rokonsági rendszerek mérlegelése – együtt a lasletti alapokon nyugvó történeti kutatás képtelen szembenézni a társadalomszerveződés komplexitásával (ráadásul teleologikus értelmezésekhez vezet). Holott a családot nem csupán rezidenciális egységként lehetne felfogni, ez ugyanis feltétlenül a belső tipológiák elburjánzásához fog vezetni, és nyilvánvalóan kevés figyelmet fordítanak a későbbiekben azokra a viszonyosságokra, amelyekbe a család beágyazódik, és amelyek meghatározzák – és egyáltalán: jelentéssel ruházzák fel ezt. Levi egy évtizeddel későbbi nagy könyvében azt is hozzáteszi,²⁰ hogy azok a történeti nyomok, amelyekre egy lasletti tipológia felépül, kódoltak: a represszió és a társadalmi kontroll nyelvét beszélik, és távolról sem a korabeli szereplők percepciójáról tanúskodnak. Persze a demonstratív bizonyosság bűvöletében élő történészek örömmel indultak el e tendenciáiban szörnyen etnocentrikus és igencsak egyszerű ok-sági magyarázatok felé vezető ösvényen.

Berkner kritikája²¹ nagyjából egy időben érkezett a mikrotörténetivel: több íven bírálta a lasletti tipológiát (főleg módszertanilag), és megjegyzései hasonló irányba mutattak,

¹⁷ Fleury, Michel – Henry, Louis: *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris, PUF, 1956., illetve Gautier, Etienne – Henry, Louis: *La population de Crulai. Paroisse normande*. Paris, PUF, 1958.

¹⁸ Edoardo Grendi, a csoport legidősebb tagja a *London School of Economics* kutatója volt a hatvanas években. Kiváló angolszász historiográfiai és antropológiai ismeretei innen veszik eredetüket.

¹⁹ Husz Ildikó: Az angolszász családtörténeti kutatások és hatásuk a magyarországi történeti demográfiára. *Szociológiai szemle*, 2000. 2. szám. 81–104.

²⁰ Giovanni Levi: *Eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del seicento*. Einaudi, Torino, 1985. Második fejezet.

²¹ Berkner, L.: *The Use and Misuse of Census Data for the Historical Analysis of Family Structure*. *Journal of Interdisciplinary History*, 1975. tavasz. Továbbá Berkner, L.: *The Stem Family and the*

amennyiben a rokonság kutatását jelölte meg követendő útként. A látkép tehát változik: ha a korábbi lasletti tipológiát konfigurációs tengelyként képzeljük el, akkor Berknerrel behúzhatjuk mellé az életút tengelyét is. Ám ez még mindig kevés ahhoz, hogy definiáljuk vele a mikrotörténelmet. A vizsgálatok terméketlenségét tapasztalva a mikrotörténészek a közösségre fordították figyelmüket, és ennek megfelelően léptek ki a „tisztá” történeti demográfia horizontjából.

Cambridge-i antropológusok, amint Grendi említi is a számot bemutató írásában, a populáció reprodukciójának biológiai ciklusát már tízegynéhány évvel korábban összekötötték a társadalom mint rendszer újratermelődésének ciklusával, vagyis az adományok, kölcsönök, örökségek, a tulajdon feletti jog, a funkciók átadását jellemző időbeliséggel (ezek a háztartáscsoport fejlődésének legfontosabb faktorai).²² Az olasz történészek kísérletének azonban egyedülálló jelleget adott, hogy e kérdéseket a közösség mikroszintjén akarták vizsgálni (tegyük hozzá, hogy nem kizárólag a családhoz kapcsolódó történeti sajátságokról van szó: a perspektíva természetesen másutt is megismételhető). A lépés, amelyet a mikrotörténészek megtettek, a „család mint önmagáért való intézmény” fogalmától elvezette őket egy adott történeti viszonyrendszer sűrűsödési pontjaiként felfogott családig (maga a rendszer természetesen meghaladja a család dimenzióját).

Ezért szerepel tehát hangsúlyosan egymás mellett család és közösség: senki sem vitatja – így Grendi sem – a történeti demográfia szerepét a történetírás átalakulásában, hiszen korábban elképzelhetetlen módon kiszélesítette a történelem szereplőinek körét. Mondhatni, demokratizálta a történetírást. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy minden kvantifikációs procedúrának ára van: a kutató kénytelen lemondani jó néhány történeti nyomról – ciklikusan ismétlődő, izolált viselkedésekkel foglalkozik, kutatási módszerével csak ezek válnak jelentéssé és értelmezhetővé. Az eljárás dinamikája ekkor már magával ragadja a kutatót: a sorozatoknak csak más sorozatokhoz képest lehet értelme, ko-variációk felállítása válik szükségessé, amely aztán szélesebb kontextushoz utal, így a konkrét viselkedés megint kívül kerül a hálón.

Grendi olvasatában tehát egyaránt elutasításra kerül egy gondolati forma, amelyet etnocentrizmusnak²³ nevez, illetve egy módszertani eljárás: a történeti demográfia klasszikus felfogása (a kettő kapcsolódásának mikéntje elég nyilvánvaló). Az antropológia megismerésbeli hozadékát egy *nem-etnocentrikus* olvasatban jelöli meg, a módszer tekintetében pedig azt tekinti követendőnek, hogy a történész mindenekelőtt az emberek egymással szembeni viselkedésének tulajdonítson értelmet, mielőtt egy sorozat időbeli ismétlődésébe zárná ezeket (ez természetesen nem a modellek használatának elutasítását jelenti, csak a társadalomtudományi modellről kialakult kép felforgatását).

Levi igen világosan felvázolta azt a fundamentális problémát, amely a társadalomtörténeti kutatást lényegileg meghatározza, és egyszerre megadja a maga jelentőségét az antropológiai nézőpont behatolásának is.²⁴ Az absztrakt, tipizáló modellek hiányosságai szem-

Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example. The American Historical Review, 1972. ősz. Laslett és Berkner családfelfogásáról, a kettő módszertani hozadékaról ad mélyreható áttekintést Granasztói György: The Hungarian Bourgeois Family in the Late Middle Ages. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 30 (3–4), 1984.

²² Vö. Goody, J.: The Developmental Cycle of Domestic Groups. Cambridge, 1958.

²³ Hans Medick pár évvel később érvelésében igen hasonló cikkében „centrisztikus látásmódról” beszél. Vö: Medick, Hans: „Misszionáriusok a csónakban?” Néprajzi megismerésmódok kihívása a társadalomtörténettel szemben. In: Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben. szerkesztette: Vári András. Budapest, 1988. (a továbbiakban: Medick)

²⁴ Levi, G.: Terra e strutture familiari in una comunità piemontese del '700. Quaderni storici, No. 33. 1095–1121., illetve ennek később átdolgozott változata: Un cavaliere, un oste e un mercante.

beötlők: ahogy közelítünk az individuális felé, úgy bizonyulnak túlzottan mechanikusnak és egyszerűsítőnek. A viselkedésformák magyarázatában ezért bukkan fel újból a család és a közösség témája. Viszont itt születik a probléma: mindaz, amit úgy látunk, érdemes lenne megvizsgálni, maiságunk perspektívájából látszik annak, ami – eltérések láncolata, ahol a különbségek összehasonlításának folyamatával járunk el. Ez persze lehetővé teszi, hogy tipológiákat alkossunk, és ezek felhasználásával magyarázatokat hozzunk létre stb. Ám a világ, amelyet elvesztettünk, mondja Levi, olyan világ, ahol nincsenek a felállított típusok mentén szerveződő különbségek, s ezeknek csak a mi analogikus procedúránk és zavaros megidézéseink adhatnak értelmet. A történész akkor járna el helyesen, ha az *akkori* szükségszerűségek és a cselekvések logikájának összetett struktúráját sikerülne feltárnia. Az élénk toluól kérdésnek – a *másság* problémájáról van szó – nyilvánvalóan van egy episztemológiai és egy módszertani oldala. Ami az egyiket illeti, Levi megismerésbeli lehetőségeink tekintetében szkeptikus, mégis módszertanilag javasol megoldást. És ezt az antropológiai módszerekre támaszkodva teszi.

Azért lehet ez jelentős, mert a másság megismerésének problémája valamiképpen az antropológia alapításával egyidős, hiszen ez éppen tárgyának *idegenségére* hivatkozva jelölte ki tevékenységének határait. (Való igaz, hogy az idegenen keresztül az ember változhatatlan lényegéig kellett eljutni, ami aztán mégiscsak alapot adhatott volna a megértésre, ha végső soron önmagunk felismerése kínálkozott volna tétként. Éppen ezért maradhatott hosszú időn keresztül homályban a megismerési kérdés.) A két diszciplína közötti különbséget David Gaunt is a „másság” tapasztalatára próbálja alapozni²⁵ – eszerint az antropológia valamivel előnyösebb helyzetben volna, mert számára biztosított az a kulturális sokk, amely a mindenkit jellemző, eredendő etnocentrizmus levetkőzését könnyíti meg. Ezzel szemben a történettudomány látszólag mereven ragaszkodik azokhoz a gondolkodásbeli sémákhoz, amelyek mentén a korábbi történész-generációk faggatták a dokumentumokat. „Tulajdonképpen az embernek az az érzése, hogy a másságot szinte helytelenítik az újkori történetírásban” – jegyzi meg. A történettudomány kérdezőmódjára vonatkozó diagnózis megkérdőjelezhetetlen (és ennek a miértje feltétlenül megérne egy misét), de a tulajdonképpeni kérdést, tudniillik hogy egyáltalán miképpen gondolható el és férhető hozzá egy tőlünk *radikálisan* idegen mentális univerzum, nem teszi fel. Pedig az elképzelés, hogy az időbeli távolság hasonlóképpen funkcionálhat a megismerés módozatainak tekintetében, mint a térbeli, már Lévi-Straussnál felbukkan (noha ő egészen más következtetéseket vont le ebből), hiszen „abban sem lehetünk bizonyosak, hogy például a középkorban a társadalmi csoportok, a hatalmi intézmények, a gazdasági cserekapcsolatok ugyanolyan elkülönült formában, ugyanolyan racionalitás alapján, ugyanolyan hierarchia szerint szerveződtek, határozták meg egymást, mint ahogy mi őket rendszerezni szoktuk”.²⁶

Levi éppen ezzel viaskodik: az adott probléma kezelésén túl (amelyre rögvést rátérek) nyilvánvalóan a magyarázat – megértés évszázados kettősége sejlik fel. Csak felsejlik, mondom, mert Levi határozottan elutasítja, mintegy érvénytelennek tekintve azt. Az „abszolút ész” kudarca²⁷ után nem a hermeneutikához kell fordulni, ha a társadalomtudományok elméletének meghatározásáról van szó: Geertz törekvése, hogy a szöveg fogalmának átemelésével, a tapasztalat dialektikus struktúrájára fektetve a hangsúlyt, módszert kínáljon az antropológiának és közvetve a többi tudománynak, veszélyt rejt magában. Ha ennek meg-

Terra e rapporti sociali in una comunità piemontese del Settecento. In: Levi, G.: Centro e periferia in un stato assoluto. Torino, 1985.

²⁵ Gaunt, David: Történelem és antropológia. Világtörténet, 1984. 2. szám, 3–16., 1985. 4. szám, 3–76.

²⁶ Klaniczay Gábor: „Történeti antropológia”. In: Klaniczay Gábor: A civilizáció peremén. Budapest, 1990. 98.

²⁷ Vö. a korszakban Garganai, A.: Crisi della ragione. Nouvi modelli nel rapporto tra sapere e attività umane, Torino, 1979. különösen Levi 1987.

felelően a történeti tevékenység középpontját a feltételezett globális szöveg interpretációja képezi, ezzel ugyan elkerülhetővé válik bármiféle, a századfordulón Dilthey törekvéseit is megbénító pszichologizmushoz, „beleérzéshez” való visszatérés,²⁸ a kutató azonban újfent igen távol kerül a valóságos élet informális logikájától.

De lássuk, mit állít ezzel szembe Lévi! A folyóirat fentebb említett számában az a megállapítás jelenti a kiindulópontot, hogy az *ancien régime* paraszti társadalmában a házassági viselkedés egyfajta szabályrendszernek engedelmeskedik, ám ezt igen sommásan a státus megőrzésére irányuló viselkedésre, illetve az azonos nagyságú vagyonokra és a foglalkozások hasonlóságára redukálják a történészek. Próbáljunk meg más elemeket bevonni a házassági viselkedés vizsgálatába, javasolja Levi, és a következő hipotézissel él: korreláció áll fenn e paraszti társadalmak nem teljes merkantilizációja és a tapasztalható viselkedések formái között. Első lépésben a katasztrokák alapján meghatározza a birtokfajták szokásos megoszlását. Eredményképpen eléggé szignifikáns modális adódik. Ezután azt vizsgálja, hogy a házasságkötés, illetve a hozománnyal ellátandó gyermekek születése miként befolyásolja a családok birtokösszetételét (hozományként szántót kapnak, egy évtizedig ezt egészítik ki egyéb művelésű földekkel, később, ahogy születnek a gyerekek, ismét szántót vásárolnak). A földpiac működését ennek megfelelően az jellemzi, hogy a különböző nagyságú területek változó sebességgel forognak, ahogy éppen az önellátás szükségletei megkívánják, továbbá az árak is igen változók. A házassági stratégiára nézvést fontos következménnyel jár mindez: a hozomány összeállításánál elsősorban nem a terület nagysága számít, inkább az, hogy a lehető legjobban biztosítsa a család önellátását. Általában elmondható, hogy a földbirtok struktúrája és az örökösödési stratégia rendkívül bonyolult akadályt állít a házasság elé minden társadalmi réteg számára, és jóval szűkösebb lehetőségeket biztosít annál is, amit korábban a státusmegőrző viselkedésnek tekintettek. Szakítani kell tehát azzal a feltételezéssel, hogy a kései házasság szokása kizárólag a termékeny periódus rövidítésének érdekében állt. Ha ezek után a keresztapasággal létrehozott fiktív rokoni viszonyt tekintjük, akkor arra leszünk figyelmesek, hogy akár klientúrának is tekinthető vertikális osztások szabdalják ezt a közösséget, tovább szűkítve a házasság lehetséges körét, ami egyben szigorú akadályokat állít a földforgalom elé is. A különálló társadalmi csoportosulások földrajzi kifejeződést nyernek a két parókiában. Az összetett rendszer hosszú távon a hozomány visszakerülését szolgálja. A két csoport (a családok, és nem az egyének) közötti tranzakció a reciprocitás alapelvét figyelembe véve a hosszú időtartamban mindkét fél megelégedésére zajlik. A 18. századi paraszti társadalom által *értéknek* tekintett viselkedésmódok alkotják tehát a modell elemeit; egy ilyesfajta folyamatszerű modell a valóság egyes fragmentumait anélkül foglalja magában, hogy absztrakt, végső formákba merevítene ezeket, ám mégis strukturált egésznek tekinti azt. Fontos továbbá, hogy a krízisek lefolyása is modellezhetővé válik, nem csupán a társadalomtudományok által sokáig privilegizált nyugalmi időszakok.

Úgy gondolom, a mikrotörténetek esetében ez a szemléleti elv tekinthető az antropológiával folytatott párbeszéd legfontosabb eredményének: elemzéseik nem azt keresik, hogy a rendszer egyik része hogyan vonatkoztatható a másikra, ezzel adva magyarázatot sajátosságairól, inkább a rendszert mint egységes egészet értelmezik a gyakorlati tevékenységhez való viszonyában (de arról szó sincs, hogy harmonikusan integrált rendszerről volna szó). A fogalmi kölcsönzések szerencsés esetben ennek a szemléleti alapnak a működtetését teszik lehetővé.

²⁸ Hans Medicknek a német *Alltagsgeschichte* törekvéseit tisztázó, magyarul is megjelent írása sajnálatos módon félbehagyja az elemzést. Ugyan felteszi Geertz-öt követve a kérdést: „Mi lesz a Verstehenből, ha az Einfühlen hiányzik?”, s utána az amerikai antropológus módszereit mutatja fel válaszként, mégis mikor a sűrű leírás történettudományi megfelelőjét keresi, Ginzburg és Poni cikére utal. Vö: Medick idézett művét.

Milyen hagyomány érkezik a hermeneutikát és a „valóság-szöveg” metaforát kételkedéssel fogadó történetészek segítségére? A hetvenes évek közepén-végén a humántudományokban megfigyelhető fordulattal²⁹ a strukturál-funkcionalista hagyomány háttérbe szorult az antropológiában is (ehhez alapjaiban járult hozzá az a tapasztalat, hogy az úgynevezett primitív társadalmak egyszerűen nem omlottak össze a nyugati kultúra behatolására, hanem meglepő alkalmazkodóképességről tettek tanúbizonyságot). A társadalmi magyarázat olyan elméletei kerültek ekkor előtérbe, mint a *network analízis*, a szimbolikus *interakcionizmus*, általában a jelenségvilágot komolyan vevő szociológiai és antropológiai megismerési programok. Noha Torre munkájában saját nemzeti történetírásáról kevés szó esik (úgy tűnik, mintha Olaszországot a hetvenes éveket megelőzően elkerülték volna a történetstársadalmat máshol alaposan felkavaró viták), mégis említi, hogy a goffmani szimbolikus interakcionizmus a történetészek között szinte kizárólag Itáliában lelt visszhangra. Ismerős nevek: Edoardo Grendi, Giovanni Levi, Osvaldo Raggio.³⁰

Rögvest felmerül a kérdés, hogy lehet egy előfeltevéseiben ennyire történetietlen társadalomképet alkalmazni. Hiszen Goffman „radikálisan megtisztított szemléletet” indítványoz, amely messzemenően empirikus, óvakodik az értékítéletektől, és bár figyelembe veszi a kulturális civilizációs meghatározókat, néhol még azok történetiségéről sem feledkezve meg, mégis lemond minden történeti mélységről: időzónája az interakciós jelen, mely nem tudni honnan jön és merre tendál.³¹ Éppen itt mutatkozik meg, mit jelent egy *végigvitt* kölcsönzési folyamat. A történész, az eredeti koncepciót sajátos anyagával konfrontálva, szükségképpen elvet bizonyos elemeket, viszont képes úgy beépíteni a fennmaradó gondolatföredékeket, hogy igen fontos belátásokat nyerjen ezzel a diszciplína.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy a történettudomány nem lehet úgymond „eszköztelen”: konstitutív összetevője az időhorizont. Az antropológia és a történettudomány közötti kapcsolat lehetőségeit mérlegelve nemrégiben ezzel a kérdéssel is megpróbált szembenézni Gyáni Gábor.³² Érvélese szerint nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a történész

²⁹ Ragaszkodni szeretnék a historiográfiai perspektívához, ezért nem térek ki e szélesebb gondolkodástörténeti folyamat megvitatására, amely egyébiránt meghaladná kompetenciámat. Lényeges támpontokat és koherens értelmezést találhatunk azonban Gauchet, Marcel: *Changement de paradigme en sciences sociales? Le Débat*, 1988. No. 50. A szerző amellet érvel, hogy a „gyanú gondolkodását” (amelynek a referenciaelmélete a marxizmus és a pszichoanalízis) felváltja a „tudat visszatérése”, amit a cselekvés elgondolt és explicit részének rehabilitációja kísér. „Nem arról van szó, hogy visszatérnénk a tiszta tudat fikciójához. Egyszerűen inkább részleges vagy korlátozott tudattal kell számolnunk, semmint valamilyen misztifikált tudattal. Nem az a feladatunk, hogy leleplezzük ezt: inkább értékelnünk kell megalapozottságának kiterjedését, visszahelyezve abba a keretbe, amelyre visszautal, és amelyet retrospektíve a maga egységében kell explicitté tennünk. Az elgondolhatót kell helyreállítani, amelyben elhelyezkedik egy korszak gondolkodása, s nem az ezeket irányító elgondolatlant kell kisajtolni ebből.” (169. o.)

³⁰ A 80–90-es évek fordulóján kimerülni látszik a tranzakcionizmus ihlette megismerési nyereség. Cerutti például azért kritizálja, mert nem kínál eszközöket a társadalmi csoportok létrejöttének és fennmaradásának elgondolásához. Cerutti, Simona: *Processus et expérience: individus, groupes et identités à Turin, au XVIIe siècle*. In: Revel, Jacques (Ed.): *Jeux d’échelle. La micro-analyse à l’expérience*. Paris, Gallimard – Seuil, 1996.

³¹ Hernádi Miklós: Erving Goffman szociológiája. In: Kisbetűs történelem. A mindennapi élet elméletéhez. Budapest, 1990. 202.

³² Gyáni Gábor: A mindennapi élet mint kutatási probléma. Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest, 1999. Gyáni Gábor azokat az akadályokat veszi számba, amelyek a kulturális antropológiában kialakított „sűrű leírás” történettudományi használatát előtt tornyosulnak. Egyetlen megjegyzést tennék az elsőként említett diszciplináris sajátosságához. Észrevétele szerint a történész soha nem dolgozhat olyan forrásfeltételek mentén, mint mondjuk az antropológus, ráadásul még a hiányosan megőrzött nyomok is előre kódoltak (egyszerűen a hatalom működésének következtében). A szociológusok ellenben maguk állítják elő

munkája során nem állapot, hanem folyamat jellegű valósággal találja szemben magát,³³ s ezt a kérdést a mikrotörténelem sem söpörheti a szőnyeg alá. Azon a belátáson nyugszik megállapítása, miszerint a múltbéli életvilág fragmentumait „csak a történész számára hozzáférhető jövőhorizont ruházza fel jelentőséggel”. A *történeti* tudást konstituáló perspektíva elsődlegességét nem vitatjuk. Mindazonáltal, paradox módon a közhelyszerűen (és minden bizonnyal tévesen) a struktúrák kutatásával, az állandósággal azonosított antropológiát azért vonták be a mikrotörténészek a történeti kutatásba, hogy ez végre *valódi történetiséghez* jusson: olyanhoz, amely egy cseppet sem teleologikus. Vélekedésem szerint ez volt a mikrotörténelem egyik nagy tétje: *úgy kell elgondolni a történelmet, hogy közben elutasítunk minden logikájában történet-jellegű konstrukciót*. A kérdés tehát éppen az, hogy miképpen lehet a történeti kutatást leválasztani erről a túlságosan kényelmesen adódó jelentéstermelődéstől, amelyet a történész helyzeti előnye biztosít?

A goffmani elmélet – és általában a tranzakcionizmus – ennek a lépésnek a megtételéhez segített hozzá. Tehát a tranzakció, redisztribúció, csere, rokonsági rendszer, hálózat, szituáció, közvetítő, szimbolikus funkció, rítus stb. fogalmak, és a bennük kifejeződő szemléleti tartalom a hermeneutikával (ill. annak történettudományi alkalmazásával) szembeállított *korlátozott racionalitás* elméletének hordozói. (De a goffmani elmélet mögött rejtő feltételezést, tudniillik hogy egyik valóság sem előrébbvaló a másiknál, az olaszok elutasítják. Az ismeretelméleti relativizmus, úgy látszik, idegen a hetvenes évek eleji mikrotörténelemtől.)

Valójában Torrét is a kölcsönzés problémája nyugtalanítja, amikor azzal a kérdéssel zárja nagy ívű áttekintését az antropológia és a történettudomány kapcsolatának utóbbi negyven évről, hogy vajon mikor kezdünk el, mi, történészek, új történeteket írni. Amelyeket úgy szerkesztünk meg, hogy tisztázzuk: ha ilyen és ilyen modellt választunk a történeti világ magyarázatára, akkor az ilyen és ilyen elméleti következményekkel jár.

A kilencvenes évek közepén megjelent jelentős munkája – *Il consumo dei devozioni* („A Kegyeség használata” címmel fordíthatnánk magyarra)³⁴ – azt a kritikai elemet viszi tovább és ülteti át a konkrét történeti kutatás gyakorlatába, amelyet a mikrotörténelem kapcsán is jelezett ebben az időpontban. Elemzésének gyújtópontja világos: úgy véli, egészen a nyolcvanas évek végéig a különböző irányú antropológiai elemzések közös nevezőre hozhatók azzal, hogy képtelenek voltak a kulturális rendszerek dinamikus jellegét megragadni. (Az időhatárokat akár a kilencvenes évek közepéig is kitolhatjuk, hiszen egy későbbi, rendkívül polémikus írásában,³⁵ ahol a mára vérszenes megterhelődött „gyakorlat” fogalmának pályafutását elemzi, a látélet nem változik – néhány kivételtől eltekintve.)

forrásait, ami aztán számos előnyhöz juttatja őket, szól az érvelés. Az akadémiai tudásterületek felosztása kétségkívül továbbra is jórészt az eltérő dokumentáción nyugszik, amellyel hozzáférhetővé válik a megélt tapasztalat. Mármost ami a kéznél lévő dokumentáció használatát illeti (tehát azt a problémát, hogy a fennmaradt levéltári anyag olyan véges dokumentum-együttes, amely teljes egészében külsődleges faktorok által determinált, és a legcsekélyebb mértékben sem illeszkedik a történész „szükségleteihez”; ezzel szemben a terep vagy a szociológiai interjú virtuálisan kimeríthetetlen információ-bánya volna), én hajlanék arra, hogy ezt az elemet ne hangsúlyozzuk túl. Noha kétségtelen, hogy kivételesen gazdag forrásfeltételek mellett dolgoznak a mikrotörténészek, a hasonló érvelések, úgy tűnik, mintha elvetnék a kérdés elsőbbségét a történeti tudás konstitúciójában. A múltra vonatkozó dokumentumok megértése logikailag nem különbözik azoknak a jeleknek a megértésétől, amelyek a jelen tapasztalatában lehetővé teszik számunkra a másik megismerését (Marrou). Miért is lenne a szociológusok vagy más társadalomtudósok generálta forrás epiztemológiaiag szerencsésebb helyzetben, mint a történeti?

³³ Egyébiránt: vajon a »nem történeti tudományok« állapotjellegű valósága nem a tárgy konstrukciójának következménye? Tekinthesz-e az »etnográfiai jelent« másnak, mint kivetítésnek?

³⁴ Torre, Angelo: *Il consumo dei devozioni*. Velence, Marsilio, 1995.

³⁵ Torre, Angelo: *Percorsi della pratica*. Quaderni Storici, 1995. No. 90.

Mindez köszönhető annak, hogy a szimbolikus dimenziót és a társadalmi élet viszonyoszerű dimenzióját egymástól elkülönültnek tekintették, s ennek következtében külön is vizsgálándónak. A „kultúra mint jelrendszer” felfogás nagy problémája röviden az, hogy valójában nem számol el azzal, miként keletkezik a jelentés. A kutatók e fogalommal együtt, úgy tűnik, elkerülhetetlenül magukévá teszik az elképzelést, mely szerint a formálisan és szinkronon jegyekkel meghatározott jelrendszer adekvát általános struktúrát nyújt a kulturális jelenségek számára egy közösségen belül: az adott kontextusban végső soron megfigyelhető gyakorlat sajátosságait a struktúra történeti megvalósulásával járó szeszélynek tekintik. Felmerül persze a kérdés, hogy ha a cselekvők teljes egészükben kulturális lények, hogyan képesek bármit is tenni, ami nem az alapvető kulturális előfeltevéseket erősíti meg. E perspektívából e kérdés nemigen válaszolható meg. Az ilyesfajta elemzések számára már az is nehézséget jelent, hogy azonosítsák azt a kulcsfontosságú jelet vagy funkciót, ahol a feltételezett absztrakt jelrendszer birodalma valamiképpen csatlakozik a szélesebb intézményes környezethez. Ilyenkor gyakorta igen csökkent redukcionizmus csapdájába esnek. Mint említettem, a mikrotörténetek egy csoportja részéről ez a minta egyértelmű elutasítást kap. A kritika egyes állomásait most nem idézném fel; lássuk ellenben, Torre milyen javaslatokat tesz saját történeti szerkezetében.

Az már az évtized közepén³⁶ világossá lett, hogy a *mindennapi politikum* szférája kínálkozik megfelelő terepként azon társadalomszemléleti premisszákat és a történettudománnyal kapcsolatos nézőpontokat érvényesítésére, amelyek gondolkodásának előterébe nyomultak. Két feladat áll Torre előtt: új szereplőket kell kijelölnie a történetben az antropológiától kölcsönzött fogalmak segítségével, majd ezekhez megfelelő módszert kell társítani. Hangsúlyozza: munkája során nem véletlenül ragaszkodott a választott kutatási stratégiához, vagyis az apró események főszereplői által elfoglalt különböző pozíciók minuciózus megvilágításához, ezzel érzékeltetve egy összetett politikai folyamatot. Éppen e stratégia segítségével sikerült kérdőjelet állítani néhány, korábban túl könnyedén elfogadott alapfeltevés mögé, továbbá megvilágítani az intézmények cselekvők általi „használatának” mibenlétét a premodern társadalmakban. Éppen azok a társadalmi egységek, amelyeket a politikai harc alapegységeinek tekintettek, úgy bukkannak fel, mint valódi konstrukciók (vagyis mint a történeti cselekvők „élettervei” közötti feszültségek termékei), és egyáltalán nem strukturális adottságokként. Bármilyen rokonsági közösség vagy társadalmi intézmény választások eredményeképpen tesz szert jelentésre, és ezeket a választásokat pedig a viselkedések határozzák meg. Egy megfigyelés alatt tartott mikrovilágban tapasztalható viselkedések együttesét viszont helytállóbb pontos célok mentén formálódó idiómának tekinteni, semmint egy strukturális háttér automatikus kifejeződésének. A „faida”-t (informális igazságszolgáltatás) sem tekinti tehát egy rokonsági struktúra automatikus kifejeződésének, azonban adott pillanatban hasznosítható alapként szolgál a konfliktusok ellenőrzésére.³⁷

A társadalmi intézmények „használatát” később is központi probléma marad munkáiban: fentebb említett könyvében Torre a korai középkori vallásos társulásokról régóta vezetett kutatásait foglalja össze. Legfontosabb forrásai a korábban szisztematikusan egyáltalán nem hasznosított egyházlátogatási jegyzőkönyvek, amelyek a poszttridentin időszakban, hála a püspökök megélénkült látogatásainak, bőven rendelkezésre állnak. Az elemzés a társadalmi gyakorlatok értelmezése által felvetett kérdések továbbgondolására fut ki: ha egy adott társadalomban a különböző normák együttélését a társadalmi aktorok cselekedeteinek szempontjából tekintjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a számukra alapvető jelentőségű a normarendszerekkel szemben saját cselekvési terük kialakítása. Ilyenformán a gya-

³⁶ Torre, Angelo: Faide, fazioni e partiti, ovvero la ridefinizione della politica nei feudi delle langhe tra sei e settecento. Quaderni storici, No. 63. 775–810.

³⁷ A faidáról vö. Raggio, Osvaldo: Faide e parentele. La Repubblica visto da Fontanabuona. Torino, 1993.

korlat dimenziója az a pillanat, amikor sajátos intézményekhez fűződő jogok kapcsán újra meg újra meghatározzák a társadalmi szerepeket és a státuszt. Így aztán egy társadalom kulturális manifesztációit – természetesen a vallásosságot is – „tekinthetjük olyan gyakorlatok együttesének, amelyek sajátos csoportokat hoznak létre, ezek pedig a cselekedeten és ennek jogi tartalmán keresztül újradefiniálják a szimbólumok helyi jelentését”. A laikusok folyamatosan alakíthatják az olyan kulcsfontosságú kategóriák jelentését, mint helyi identitás, örökösödési jog, politikai konszenzus stb. Torre pozíciója radikális: a cselekedet megváltoztatja a személyek állását, a gyakorlat sokkal inkább létrehozza a társadalmi státuszt, semmint attól volna meghatározott. Átalakítja a valóságot és nem korlátozódik arra, hogy valamiképpen a tapasztalatot megelőző jelentéseket reprodukáljon (az amerikai új „cultural history” gyakran ehhez az állásponthoz vezet). Át kell helyeznünk figyelmünket a vallásosság előállítóiról a felhasználóira: azokat a modalitásokat kell tehát értelmezni, amelyekkel a hívők felépítették, elrendezték és használták a kultuszhelyeket, és tisztelték azokat a kegytárgyakat, amelyek gondjukra voltak bízva (ezzel az analitikus váltással magyarázható a könyv első pillantásra kicsit meglepő címe). Egyetlen, kicsit elbizonytalanító kérdés fogalmazódik meg Torre nézőpontjával kapcsolatban: ha a vallásos viselkedés valóban ennyire a társadalmi konstruálásának helye, akkor milyen fogalmakban beszélhetünk egyáltalán még vallásosságról?

Nem szeretném tovább nyújtani ezt a már amúgy is hosszúra nyúlt bevezetőt Angelo Torre írásához: ha további támpontokra volna szükség a mikrotörténelem és az antropológia között zajló kölcsönfolyamatok értelmezéséhez, akkor Edoardo Grendi Cervóval kapcsolatos írásaihoz utalhatnánk.³⁸ Itt közelről figyelhetjük, miként támogat egy korábban nem használt fogalom egy teljes interpretatív építményt. Torre historiográfiai-elméleti jellegű elemzéséhez külön nem fűznék hozzá semmit – magáért beszél. Az olvasat nyilván vitát hozhat magával: egy antropológus egészen másképp is értékelhetné például Levi-Strauss és az *Annales* viszonyát. Egyetlen helyen árnyalnám a képet: Michel de Certeau kései munkáinak interpretálásáról van szó. A szerző jóformán ismeretlen Magyarországon, noha a 70–80-as évek francia humántudományi gondolkodásának igen fontos szereplői között találjuk: talán elegendő azt említeni, hogy a mindenneelőtt az USA-ban hódító *cultural studies* egyik legfontosabb elméleti kiindulópontjára lelt de Certeau munkáiban.³⁹ Torre a vélekedésem szerint nem kellőképpen meghatározott „új szubjektivista, de-centrált és hermeneutikai” irányzat franciaországi képviselőjeként említi. De Certeau-nak a „gyakorlatról” írott kései munkái azonban aprólékosabb elemzést követelnek.

³⁸ Grendi, Edoardo: Introduzione all'analisi storica delle comunità liguri: Cervo in età moderna. In: Studi di micro-analisi storica. Miscellanea storica ligure, VIII. 1979. No. 2. Grendi, Edoardo: Il sistema politico di una comunità ligure: Cervo fra Cinque e Seicento. Quaderni storici, 1981. No. 1.

³⁹ De Certeau értékeléséhez vö. Maigret, Eric: Les trois héritages de Michel de Certeau. Un projet éclaté d'analyse de la modernité. Annales H. S. S. 2000. No. 3.